

תרומתו של משה שטיינשניידר לחקר התרבות הערבית- היהודית

משה שטיינשניידר ערך מחקרים חלוציים רבים בשדה הביבליוגרפיה היהודית, ולית מאן דפליג כי חקר החיבורים הערביים אשר כתבו יהודים ניצב בפסגת מפעלו זה. תרומתו לקידום המחקר בתחום זה עולה במידה ניכרת על כל הישגי החוקרים שקדמו לו, וקרוב לוודאי שגם על כל מה שהושג בתחום זה מימיו עד היום. אמנם שטיינשניידר לא היה הראשון לחקור את הספרות הערבית-היהודית, אך הוא היה הביבליוגרף המצטיין שלה. הוא התעניין בכל השפות שיהודים השתמשו בהן, אך גילה חיבה מיוחדת לשפה הערבית, שהייתה בעיניו אמצעי מושלם להבליט את מבוקשו: הדגשת חלקם של היהודים בהתקדמות האינטלקטואלית של האנושות. בהיותו גם הבראיסט אך טבעי היה כי יחוש משיכה לחקר הערבית-היהודית. בעודו סטודנט צעיר הייתה הערבית לאהבתו הראשונה.

תרומתו של המלומד הדגול ללימודי האסלאם נדונה בחלקה בסקירתו הראשונית של פרנץ רוזנטל (1914-2003).¹ המחקרים האחרים הנכללים בכרך זה פוטרם אותי מלעסוק בחיבור המונומנטלי שייחד שטיינשניידר לסוגיה

* תרגמה את המאמר גתית הולצמן.

1 רוזנטל; שורש, בעיקר עמ' 15-18. במסגרת זו אסתפק ואומר כי אף בין חוקרי האסלאם תפס שטיינשניידר מקום של כבוד, למשל בזכות מחקרו פורץ הדרך על תולדות הרפואה הערבית. ראו: שטיינשניידר, רופאים יהודים.

החשובה של המתרגמים היהודים מערבית בימי הביניים.² בשנת 1884 זכה מחקר זה לפרס מאת האקדמיה הצרפתית למדעי הרוח (Académie des Inscriptions et Belles-Lettres).

בטרם אפנה לבחון את מחקריו של שטיינשניידר על הספרות היהודית-הערבית, ראוי להקדים ולשרטט את תחום המחקר שמצא לפניו. אסקור את האוריינטליזם האירופי שממנו צמח, ואציג את מי שקדם לו בחקר הערבית-היהודית. בצד הערכת המשמעות של הישגיו אדון במחקר הנוכחי גם בתחומים שהזניח וכן אבחן כשלים מתודולוגיים בעבודתו.

לימוד הערבית של שטיינשניידר

בשנת 1836, בהיותו בן עשרים, יצא שטיינשניידר מעיר הולדתו פרוסניץ שבמורווייה לווינה. שאיפתו הייתה להתקבל ללימודים באקדמיה רבת היוקרה ללימודי המזרח, במטרה לרכוש ידע מעמיק ומקיף בשפות השמיות. בהיותו יהודי לא יכול היה להתקבל ללימודים באוניברסיטה, אך היה באפשרותו להאזין להרצאותיו של התאולוג והפילולוג יוזף קרלה (Kärle, 1802-1860), אשר התקיימו בפקולטה לתאולוגיה, ושבהן לימד עברית, סורית וערבית. נסיבות פוליטיות אילצו את שטיינשניידר לנטוש את וינה ולעבור ללייפציג, אשר באותה עת הייתה בזכות המורה הדגול היינריך לברכט פליישר (Fleischer, 1801-1888) למרכז תוסס ללימודים אוריינטליים. פליישר, שתלמידו שטיינשניידר כינה אותו 'מורי', לימד קראן.³ פליישר חיבר את קטלוג כתביהיד האוריינטליים בספרייה המלכותית של דרזון, וכתב תיאור של כתביהיד הערביים, התורכיים והפרסיים, שהיו שמורים בספרייה העירונית של לייפציג.⁴ ייתכן כי פעילות מחקרית זו הייתה מקור השראה לחוקר תרבות ערב הצעיר, והיא שגרמה לו בחלוף הזמן לקבל עליו את משימת הקטלוג של כתבייד עבריים.

בלייפציג למד שטיינשניידר גם במחיצת תלמידו של פליישר, התאולוג הלותרני וחוקר המסורת העברית פרנץ דליטש (Delitzsch, 1813-1890). שטיינשניידר ודליטש שיתפו פעולה בהדרת חיבורו של הקראי אהרן בן אליה 'עץ חיים'.⁵ חיבור פילוסופי זה, הכתוב בתבניתו של 'מורה נבוכים', הכניס את

2 שטיינשניידר, התרגומים העבריים.

3 שטיינשניידר, מבוא, 13, עמ' 475.

4 פליישר, קטלוג דרזון; פליישר, ודליטש.

5 אהרן בן אליה. חוקי הצנזורה הפרוסית אסרו לכתוב את שמו של שטיינשניידר כעורך נוסף של הספר.

שטיינשניידר לנבכי חקר הקשרים האינטלקטואליים בין יהודים למוסלמים. דליטש התעניין גם בשירה הקדומה בשפה הערבית אשר נכתבה בידי יהודים,⁶ ובתחום זה לבלבו אף ניצני מחקריו של שטיינשניידר. הוא הסתייע בתרגומו הגרמני של דליטש לקראן לשם אחד מתרגומיו הראשונים והחשובים מן השפה הערבית – שטיינשניידר התחיל לתרגם את הקראן לעברית משוערבת, תרגום אשר נועד לסייע בידי יהודים בלימוד הקראן, ברוח מפעלו של משה מנדלסון בגרמניה במאה השמונה עשרה – תרגום המקרא לגרמנית באותיות עבריות. אך לאחר זמן מה ויתר שטיינשניידר על פרסום תרגומו זה, שכן בשנת 1857 הופיע תרגומו העברי של הרמן רקנדורף (Reckendorf) לקראן.⁷

בסופו של דבר עלה בידו של שטיינשניידר לקבל דרכון, ובשנת 1839 בא לברלין. הוא פקד שם את האוניברסיטה ונכח בהרצאותיו של פרנץ בופ (Bopp, 1791-1867), אשר עסקו בכלשנות השוואתית ובהיסטוריה של ספרויות ארצות המזרח. באותה עת התוודע לחוקרי היהדות יום טוב (לאופולד) ליפמן צונץ (1794-1886) ואברהם גייגר (1810-1874). בשנת 1839 הייתה שליטתו בשפה ובספרות הערבית טובה דייה והוא יכול היה להיענות להזמנתו של היינריך פיירר (Pierer) ליטול חלק במהדורה השנייה של הלקסיקון שערך.⁸ בין היתר חיבר ערכים על השפה הערבית והספרות הערבית, הקראן, דת האסלאם והכתות המוסלמיות. יש בכך ראייה נפלאה לבשלותו האינטלקטואלית המוקדמת, שכן לשטיינשניידר אך מלאו אז עשרים ושלוש שנים. התעניינותו הרבה דווקא בתחום הספרות הערבית-היהודית בלטה כבר בכתביו המוקדמים, בשני מאמרים משנת 1843 על המשורר היהודי-הערבי הראשון הידוע לנו, שמואל אבן עדיה.⁹ דומה כי שטיינשניידר הניח במאמרים אלה באופן סמלי את התשתית לספרו החשוב 'הספרות הערבית של היהודים' (*Die arabische Literatur der Juden*), שעתיד היה לצאת לאור כעבור כשישים שנה, ואשר פותח בערך על שמואל אבן עדיה.¹⁰ כמעט באותה עת כתב שטיינשניידר על

6 דליטש.

7 רקנדורף. שטיינשניידר עצמו ציין זאת. ראו: שטיינשניידר,

הספרות הערבית, הקדמה, עמ' xlvi-xlvii.

8 פיירר.

9 שטיינשניידר, שמואל אבן עדיה; שטיינשניידר, יהודים בערב.

10 שטיינשניידר, הספרות הערבית, עמ' 3-5. ברקלמן צעד

בעקבותיו של שטיינשניידר. הפרקים הראשונים של ספרו העוסק בתולדות הספרות הערבית מוקדשים אף הם למשוררים היהודים והנוצרים שפעלו בתקופה הקדם-אסלאמית. ראו: ברקלמן, א, עמ' 19-23. משונה הדבר כי

אודות ספרות המקאמה היהודית.¹¹ בשנת 1845, בתקופה שבה פרסם גוסטב וייל (Weil, 1808-1889) את מחקריו על האגדות המקראיות של המוסלמים,¹² היה שטיינשניידר אחד המלומדים הראשונים אשר עסקו בזיקה בין אגדות חז"ל לבין המסורת המוסלמית, סוגיה שהפכה לנושא המחקר המרכזי בלימודי הקראן במחצית השנייה של המאה התשע עשרה.¹³

הספרות הערבית-היהודית: המיזם

כבר בשנת 1845 הגה שטיינשניידר את מיזם המחקר הראשוני של התרומה היהודית ליצירה הספרותית בימי הביניים. וכך המיזם המאוחר שלו בתחום זה נוצק כביכול בתבנית עבודת נעוריו – חקר מערכת הזיקות בין היהודים לבין סביבתם, במיוחד הסביבה הערבית והמוסלמית. צונץ הניח את היסודות לחקירה ביקורתית של הביבליוגרפיה היהודית בעת החדשה, בספרו 'על היסטוריה וספרות' (*Zur Geschichte und Literatur*),¹⁴ ושטיינשניידר חתר להשלים את הפערים שנותרו בעבודה זו על ידי סקירה שיטתית של הספרות היהודית לאורך הדורות. על מנת להציג את חלקה של היהדות בתולדות התרבות העולמית (*Kulturgeschichte*) הרחיב שטיינשניידר את אופקי המחקר; הוא נשא עיניו אל עבר תחומים מרוחקים מן הנושאים התאולוגיים והתנ"כיים שבהם התמקדו קודמיו, והקיף את הפילולוגיה, המתמטיקה, תולדות הטבע והרפואה. עוד באותה שנה הגיש שטיינשניידר ל'אגודה הברלינאית לתרבות ולמדע של היהודים' (*Berlin Verein für Kultur und Wissenschaft der Juden*) את תכניתו להכנת קטלוג מקיף של הספרות הערבית-היהודית (*Jüdisch-Arabische Bibliothek*). התכנית התקבלה בברכה, ואף ניתן לו מענק בסך 100 תאלר. דומה כי היה זה הסיוע החומרי היחיד שהשיג שטיינשניידר מעורו עבור יזמה מחקרית.¹⁵ עבודה זו אמורה הייתה לכלול שלושה חלקים: (א) סקירה כרונולוגית של הספרות הערבית-היהודית, ערוכה לפי מחברים; (ב) סקירת המתרגמים היהודים מערבית; (ג) סקירה של הפולמוס הדתי בין היהדות לאסלאם.

ברוקלמן הזכיר את מחקרו של דליטש, אך לא את עבודתו של שטיינשניידר.

11 שטיינשניידר, מקאמה, עמ' 105-106.

12 וייל.

13 שטיינשניידר, אגדות.

14 צונץ.

15 שטיינשניידר, הספרות הערבית, הקדמה, עמ' xlvi.

החלק השני בא לידי מימוש כעבור כחמישים שנה ביצירתו המונומנטלית של שטיינשניידר על התרגומים העבריים מימי הביניים ועל היהודים כמתרגמים;¹⁶ למחקר זה מוקדש מאמר נפרד בכרך זה.

החלק השלישי, המשקף את העניין המיוחד של שטיינשניידר במערכת היחסים שבין היהדות לאסלאם, התממש גם כן כעבור עשרות שנים, בשניים מספריו: בספרו על ספרות הפולמוס בין מוסלמים ליהודים ובמהדורה המדעית, הכוללת תרגום והערות, לחיבור 'קשת ומגן', חיבור פולמוסי נגד האסלאם שכתב שמעון בן צמח דוראן בשנת 1423.¹⁷

דומה כי החלק הראשון בתכנית המחקר, 'אוצר ספרים ערביים-יהודיים' (Bibliotheca Judaeo-Arabica),¹⁸ היה מוכן למסירה לדפוס בשנת 1845. עבודה זו כללה סקירה ביוגרפית קצרה על כל מחבר ערוכה באופן כרונולוגי; צוינו בה כתביו של כל אחד מן המחברים; נרשמו פרטים על כתביהיד והתרגומים של כל אחד מן החיבורים; ולאחר מכן ניתנה רשימת כותרים ערוכה בסדר אלף-ביתי, אשר עיקריה לוקטו מתוך מקורות שטרם ראו אור. יש לציין כי חלק זה של תכנית המחקר מומש רק שישים שנה מאוחר יותר, כאשר יצא לאור בשנת 1902 בפרנקפורט שעל נהר המיין 'הספרות הערבית של היהודים'. בצדק רב העניק שטיינשניידר לעבודה זו את ההגדרה 'מפעל חי'.¹⁹

יוצרי האנציקלופדיות הביבליוגרפיות במאה התשע עשרה

פועלו של שטיינשניידר צריך להיבחן בראש ובראשונה לאור עבודתם של יוצרי האנציקלופדיות הביבליוגרפיות במאה השמונה עשרה והתשע עשרה. אבן הפינה למפעל מדעי מקיף זה הונחה בחיבורן של האנציקלופדיות הביבליוגרפיות האירופיות לפילוסופיה ולספרות קלסית. עם חיבורים אלה נמנים ספריו של יוהן אלברט פבריציוס (Fabricius, 1668-1736) 'אוצר ספרים לטיניים', 'אוצר ספרים יווניים' ו'אוצר ספרים כנסייתיים' וכן ספרו של תאודור כריסטיאן אנסלין (Enslin, 1787-1851) 'אוצר ספרים פילוסופיים'.²⁰

16 שטיינשניידר, התרגומים העבריים.

17 שטיינשניידר, פולמוס; שטיינשניידר, דוראן.

18 באופן זה כינה שטיינשניידר את העבודה, ראו: שטיינשניידר, מבוא, 9, עמ' 224.

19 שטיינשניידר, הספרות הערבית, הקדמה, עמ' viii.

20 פבריציוס, אוצר ספרים לטיניים; פבריציוס, אוצר ספרים יווניים; פבריציוס, אוצר ספרים כנסייתיים; אנסלין.

החיבור הראשון בסוגה זו שנוצר בתחום הספרות הערבית הוא חיבורו של ברתלמי ד'הרבלו (d'Herbelot, 1625-1695), 'אוצר ספרים אוריינטליים'.²¹ עבודתו של ד'הרבלו התבססה ברובה על הספר 'הסרת הספק משמות הספרים והמדעים', שחיבר האנציקלופדיסט העות'מאני קאטפ צ'לבי, שכונה חאג'י ח'ליפה (1608-1657).²² נראה כי עבודתו של שטיינשניידר נוצקה במידה מסוימת בתבנית חיבורו של כריסטיאן פרידריך שנוור (Schnurrer, 1724-1822) 'אוצר ספרים ערביים'.²³ דומה כי הושפע במיוחד מחטיבה של כ-100 עמודים בספר שהוקדשה לחקר כתבים ערביים-נוצריים, ושהערכים בה מוספרו. למרבה הפלא שנוור לא התייחס כלל לכתבים ערביים שחיברו יהודים.²⁴ בעקבותיו של שנוור צעד יוליוס תאודור צנקר (Zenker, 1811-1884) – חיבורו 'אוצר ספרים אוריינטליים' כלל רשימה מקפת של כל החיבורים הידועים בערבית, פרסית ותורכית.

אביה מולידה של סוגה ספרותית זאת בתחום מדעי היהדות היה חיבורו של ג'וליו ברטולוצ'י (Bartolucci, 1613-1687) 'קרית ספר': והוא חבור גדול שבו נכתבו כל ספרי היהודים, שנדפס ברומא ברבע האחרון של המאה השבע עשרה.²⁵ עבודה זו שימשה בסיס לחיבורו של כריסטוף וולף (Wolf, 1683-1739) 'אוצר ספרים עבריים'.²⁶ סוגה ספרותית זו הגיעה לשיאה בתחום מדעי היהדות בעבודתו של יוליוס פירסט (Fürst, 1805-1873) 'אוצר ספרים יהודיים'.²⁷

במאה התשע עשרה נדפסו אנציקלופדיות ביבליוגרפיות ערביות שהוקדשו לביוגרפיות, כגון מהדורתו של גוסטב פליגל (Flügel) לספרו של אבן נדים 'אלפֶהֶרֶסֶת',²⁸ ומהדורתו של אוגוסט מילר (Müller) לספרו של אבן אבי עציביה על תולדות הרופאים הערבים.²⁹ שטיינשניידר עצמו הודה כי הדגם

21 ד'הרבלו. על עבודה פורצת דרך זאת ראו: לורנס, עמ' 102.

22 צ'לבי.

23 שנוור, אוצר ספרים ערביים.

24 שם, עמ' 231-335. חריגים מכלל זה פריט 327 (עמ' 360-

361) בפרק המקראי: Erpenius' Pentateuchus Mosis Arabicè,

Leiden 1622 ופריט 411 (עמ' 475-477) בפרק שונות: Porta

Mosis מאת הרמב"ם (ראו: פוקוק). פרקי הספר הם: דקדוק,

מילונאות, שירה, היסטוריה, קראן, נצרות, מקרא ושונות.

25 ברטולוצ'י.

26 וולף.

27 פירסט.

28 אבן נדים.

29 אבן עציביה.

שעמד לנגד עיניו הוא זה של ספרו של פרדיננד ווסטנפלד (Wustenfeld, 1808-1899) על ביוגרפיות של רופאים ערבים.³⁰ ראוי לציין כי עבודתו של שטיינשניידר הסוקרת את ההיסטוריה של הספרות הערבית-היהודית, קדמה לרעותה בתחום הספרות הערבית-הנוצרית, שיצאה לאור רק באמצע המאה העשרים! הייתה זו עבודתו של גאורג גראף (Graf, 1875-1955), אשר הדפסתה נשלמה רק בשנת 1953.³¹

חקר מדעי ערב הואץ בעקבות פרסום קטלוגים דו-לשוניים רבים של אוספי כתבייד חשובים במהלך המאה התשע עשרה. שטיינשניידר עצמו פרסם קטלוגים של כמה מן האוספים המעולים של כתבייד עבריים הנמצאים בספריות אירופיות. עם אלה נמנים קטלוגים של ספריית האוניברסיטה בליידן, ספריית חצר המלך והמדינה במינכן, הספרייה העירונית בהמבורג והספרייה המלכותית בברלין.³² נוסף על כך יש לציין קטלוגים של כתבייד שהיו מיועדים למכירה שערך הביבליוגרף הדגול, וכן את התוספות שצירף לקטלוגים של אוספים קטנים, אשר כללו גם טקסטים בערבית-יהודית.³³ הוא גם הוסיף בספרו של יצחק בן-יעקב 'אוצר הספרים' מידע ביבליוגרפי רב כמות וחשיבות על חיבורים בערבית-יהודית הנזכרים בספר, והערותיו מלוות את הספר למן הערך הראשון שבו.³⁴ קטלוג הספרים המודפסים שבאוסף הבודליאנה שבאוקספורד שיצר שטיינשניידר כבר בשנות החמישים של המאה התשע עשרה הניח את התשתית לפרסומו כביבליוגרף היהודי הדגול ביותר. הייתה זו לא רק רשימת ספרים, אלא היה זה מפעל כינוס של הספרות היהודית במלוא היקפה, ונכלל בו כל המידע על הספרים ומחבריהם שהיה ידוע באותם ימים. כמו כן כלל שטיינשניידר בקטלוג דיונים בבעיות ספרותיות רבות והציע פתרונות.³⁵

30 ווסטנפלד, רופאים. פוזנסקי השווה את שטיינשניידר, הספרות הערבית לווסטנפלד, היסטוריונים. ראו: פוזנסקי, עמ' 2.

31 גראף, תולדות.

32 שטיינשניידר, ליידן; שטיינשניידר, מינכן; שטיינשניידר, המבורג; שטיינשניידר, ברלין.

33 ראו למשל: שטיינשניידר, טישנדרוף; שטיינשניידר, סרוול; שטיינשניידר, אשר; שטיינשניידר, בנציאן; שטיינשניידר, צדנר; שטיינשניידר, גירונדי; שטיינשניידר, הלברשטם.

34 בן-יעקב.

35 שטיינשניידר, בודליאנה. בעיות ספרותיות רבות מסוג זה הוהרו גם בחיבוריו שטיינשניידר, ספרות פסידואפיגרפית; שטיינשניידר, פולמוס; שטיינשניידר, התרגומים העבריים.

מחקר הערבית-היהודית טרם פעילותו של שטיינשניידר

בתקופה שבה הגה שטיינשניידר את התכנית של אוצר הספרות הערבית-היהודית, היה תחום זה בגדר ארץ לא נודעת. עם זאת יש לבחון את פועלו על רקע תקופתו. בהקשר זה יש להעניק תשומת לב מיוחדת למגמות שרווחו אז באירופה בחקר האוריינט. קצרה היריעה מלפרט במסגרת זו את מכלול הישגי המחקר במאה התשע עשרה בתחום התרבות הערבית-היהודית, ולפיכך אסתפק בתיאור בקווים כלליים בלבד.

המחקר האקדמי של הספרות הערבית-היהודית התרכז תחילה בעיון במקרא, ודגש מיוחד ניתן לחקר הפילולוגיה המקראית. הדבר מסתבר משום שמחקר זה ניוון ממגמות רעיוניות שנבעו מתנועת הרפורמציה, וכן מן העניין שרווח אז בתרגומים של המקרא לערבית.³⁶ תהליך הפרסום של כתביידי ערבית-יהודית החל במאה השמונה עשרה. יוצא דופן בולט מכלל זה הוא ספרו של אדוארד פוקוק (Pococke, 1606-1691) 'כאב מוסי' (פרקי משה), מהדורה מוערת של שישה פרקים מתוך פירושו הערבי של הרמב"ם למשנה – החיבור נדפס באוקספורד בשנת 1655, והיה הספר הראשון באות עברית שנדפס בעיר זו מעולם.³⁷ במחצית השנייה של המאה השמונה עשרה ובראשית המאה התשע עשרה ראו אור שפע חיבורים בערבית-יהודית, רובם הוקדשו לתרגומיו של רב סעדיה גאון לספרי המקרא. המזרחן הצרפתי ז'ן גאנייה (Gagnier, 1670-1740) פרסם דוגמה מתוך 'כתאב אל-אמאנאת ואל-אעתקאדאת' (ספר האמונות והדעות), באותיות ערביות.³⁸ החוקר הגרמני היינריך פאולוס (Paulus, 1761-1851), שכינה כפרופסור בהידלברג, פרסם את תרגומו של רב סעדיה לספר ישעיה,³⁹ מתוך כתביידי בספריית בודליאנה באוקספורד, שבאותה עת החזיקה באוסף כתביידי באותיות עבריות הגדול ביותר בעולם. אך פאולוס העתיק את האותיות העבריות לאותיות ערביות ונכשל בשגיאות רבות, ויוהן גוטפריד

36 פנטון, ספרות.

37 פוקוק.

38 אוקספורד 1711. אליבא דשטיינשניידר אפילו ספריית הבודליאנה אינה אוזחת בכותר נדיר זה. ראו: שטיינשניידר, הספרות הערבית, עמ' 52. עם זאת התעתיק הערבי שפרסם גאנייה והערותיו הלטיניות לספרו של סעדיה נמצאים בכ"י אוקספורד, בודליאנה Bodl. Or. 311 (נויבואר 1223). והשוו שם, כ"י Bodl. Or. 186 (נויבואר 2197), הכולל את התעתיק של גאנייה ל'תפסיר אלצלאה' (פירוש התפילה).

39 סעדיה גאון, ישעיה.

אייכהורן (Eichhorn, 1752-1827), פרופסור ללשונות המזרח באוניברסיטת
יינה, עמל לאחר מכן על תיקונן.⁴⁰

לא מן הנמנע כי ההתמקדות במפעלו של סעדיה גאון היא שעוררה את
תשומת לבו של שלמה מונק (1803-1867), אשר היה ללא צל של ספק האב
המייסד של המחקר המדעי של הערבית-היהודית. מונק ייחד כמה מחקרים
פורצי דרך למחברים שכתבו בערבית-יהודית, נוסף על מחקרו על רב סעדיה.⁴¹
מחקריו התבססו בעיקר על כתבי־יד שטרם ראו אור, והללו סופקו לו בתחילה
על ידי אחד מתלמידיו הברלינאים אשר העתיק את מקום מושבו לאוקספורד.
אולם באוגוסט 1835 ביקר מונק עצמו בספריית הבודליאנה, במטרה להרים
תרומה חשובה למדעי היהדות.⁴² ככל הידוע היה מונק המלומד הראשון אשר
השתמש במקורות מוסלמיים העוסקים במחברים יהודים. שטיינשניידר הודה
כי מחקריו של מונק, שהבולטים שבהם עסקו ביוסף אלמגרכי ובאבו אלוליד
מרואן אבן ג'נאח,⁴³ הותירו בו רושם עצום והעירו את תשוקתו לבוא בעצמו
לאוקספורד.⁴⁴

חקר הערבית-היהודית היה נתון לתנודות אשר נבעו מן השינויים שחלו
בעצמת שפיעתו של זרם כתבי־היד שהגיעו אל ספריות מערב אירופה מארצות
המזרח בזכות מאמציהם ותרומותיהם של דיפלומטים ונוסעים אירופים אשר
תרו ארצות אלה. על כל פנים המחבר השני אשר כתביו עוררו עניין ניכר
היה תנחום ירושלמי (סביב 1220-1291). הסיבה לכך לא הייתה דווקא ערכה
הסגולית של יצירתו, שכן תנחום היה דמות משנית בעולמה של הספרות
הערבית-היהודית. במקרה זה היה העניין המחקרי תולדת זמינותם של כתביו
בספריות מערב אירופה: פוקוק רכש בסוריה עבור ספריית הבודליאנה כתבי־יד
שכללו את חיבוריו, והם הניבו שם סדרת פרסומים מרשימה, אשר מחוללה היה
שנורר – המחבר של 'אוצר ספרים ערביים' – במהדרתו לחלק מפירוש תנחום

40 אייכהורן. ראוי לציין כי בכרך העוקב בסדרה שבה פרסם
אייכהורן את תיקוניו, הדפיס שנורר מבחר מתרגומיו הערביים
של סעדיה לפרקי תהלים, באותיות ערביות. ראו: שנורר,
סעדיה. יש להזכיר אף את קיומו של תרגום לטיני לעבודתו של
פאולוס, בתוספת הערות הכוללות מילים ערביות ותעתיקן
לאותיות לטיניות. ראו: ברייטהאופט.

41 מונק, סעדיה. במסגרת זאת שב מונק ופרסם את הטקסט
שעסק בו פאולוס. ראו: שם, עמ' 29-62.

42 שוואב, עמ' 66-67.

43 מונק, יוסף בן יהודה; מונק, אבן ג'נאח.

44 שטיינשניידר, מבוא, 9, עמ' 224.

לספר שופטים.⁴⁵ בר גולדברג (1800-1884), שבא לאוקספורד בשנת 1859, עסק אף הוא בכתבי־היד שרכש פוקוק, ודלה ופרסם מהם חומר ערבי־יהודי רב ערך הנוגע בעיקר למשפחת הרמב"ם.⁴⁶

זמן רב היה העניין בקראים מוגבל למקורות פולמוסיים בעברית. הדבר השתנה כאשר רכש מונק כתבי־יד קראיים רבים בערבית־יהודית במהלך שליחותו למזרח בשנת 1840, שהייתה קשורה לפרשת עלילת הדם בדמשק. המלומד הצרפתי ז'ן ברג'ס (Bargès, 1810-1896) חקר כתבי־יד אלה, והם שימשו בסיס לפרסומיו החלוציים; כבר בשנת 1846 פרסם את פירושו יפת בן עלי לתהלים.⁴⁷ רכישת אוסף פירקוביץ' בידי הספרייה הצארית בסנקט־פטרבורג סיפקה למלומדים יהודים בני זמנו של שטיינשניידר חומר היסטורי עצום ורב, וחקרו אותו למשל שמחה פינסקר (1801-1864) ואברהם הרכבי (1835-1919). לבסוף ארבע יצירות מופת מופלאות בערבית־יהודית ראו אור במחצית השנייה של המאה התשע עשרה: מהדורתו המונומנטלית של שלמה מונק ל'מורה נבוכים' לרמב"ם אשר כוללת גם תרגום צרפתי;⁴⁸ מהדורתו של אדולף נויבאוואר (1837-1901) למילון העברי-הערבי מאת אבן ג'נאח אשר נדפסה באותיות ערביות;⁴⁹ מהדורתו של שמואל לנדאוואר (1846-1937) לספרו של סעדיה גאון 'כתאב אלאמאנאת ואלאעתקאדאת' אשר נדפסה אף היא באותיות ערביות;⁵⁰ אוסף כתבי סעדיה שיצאו לאור ביזמתו של יוסף דרנבורג (1811-1895) לציון אלף השנים להולדתו של הגאון.⁵¹

45 תנחום ירושלמי, שופטים; תנחום ירושלמי, איכה; תנחום ירושלמי, יהושע; תנחום ירושלמי, שמואל ומלכים; תנחום ירושלמי, חבקוק. גם יצחק יהודה גולדציהר (1850-1921), שנמנה עם בני הדור השני של האסכולה האקדמית לחקר מדעי היהדות (Wissenschaft des Judenthums) הקדיש את ביכורי מחקרו, היינו עבודת הדיסרטציה שלו, לכתביו של תנחום ירושלמי. ראו: גולדציהר.

46 אברהם בן הרמב"ם, ברכת אברהם; אברהם בן הרמב"ם, מעשה נסים.

47 יפת בן עלי, תהלים.

48 מונק, מורה נבוכים.

49 אבן ג'נאח.

50 סעדיה גאון, האמונות והדעות.

51 סעדיה גאון, כתבים.

סיבת העיכוב

פרסומים אלה אמנם אפשרו להתוודע לרוחב היריעה של הספרות היהודית-הערבית ולמגוון הסוגות הכלולות בה, אך הם היו מוטמים לכיוון מסוים וסיפקו רק שברירי מידע. אף כי בפרסומים רציניים עסקינן, הרי לאמתו של דבר הם לא שיקפו את הנושאים החשובים באמת במרחב הספרות הערבית-היהודית. המחקר התמקד בנושאים דתיים ומקראיים, וכך הוענקה תשומת לב יתרה לדמויות משניות, כגון הפרשן המאוחר תנחום ירושלמי. שטיינשניידר הציע לכתוב סקירה מקיפה וכוללת של התחום, אשר תהיה ערוכה באופן כרונולוגי. הוא גרס כי הדבר יאפשר לבחון את אופן התפתחותה ההדרגתית של היצירות הספרותיות היהודית בשפה הערבית וכיצד צמחה כישות אורגנית. אולם כאשר עמד שטיינשניידר לפתוח במפעלו התחילו אופקי מחקר הערבית-היהודית להתרחב באופן חסר תקדים בזכות הזמינות של כתבייד בספריות ציבוריות שנפתחו באותה תקופה, התפתחות שצריך היה להביא בחשבון. זאת ועוד, באותה עת טרם נעשתה רוב עבודת ההכנה שהייתה דרושה לשם פיתוח תחום המחקר, היינו יצירת קטלוגים של כתביהיד. מחברו העתידי של אוצר הספרות הערבית-היהודית נאלץ להודות כי טרם בשלו התנאים שיאפשרו את השלמת משימתו. אולם הייתה סיבה נכבדת יותר לדחיית חיבורה של יצירתו הגדולה, ועליה העיד שטיינשניידר עצמו.⁵²

בראשית עבודתו על המיזם הוטלה עליו, כמעט בעל כורחו, משימה אחרת. בשנת 1850 המליץ עליו צונץ כעל מועמד לחיבור קטלוג הספרים העבריים המודפסים שבספריית הבודליאנה באוקספורד, האוסף הגדול ביותר של ספרות עברית באותם ימים. המשימה נמשכה קרוב לעשור (1852-1860), וללא ספק הייתה יצירתו הגדולה (*magnum opus*) של שטיינשניידר. בעבודה זו כבשה הביבליוגרפיה העברית פסגה מדעית שלא הגיעה אליה קודם לכן. העבודה כתובה לטינית, שפת המלומדים באותה עת, ומחזיקה 1,750 עמודים כפולי טורים, ואין היא קטלוג גרדא. שמות המחברים נמנים בה בסדר אלף-ביתי, ונדונות מכלול הבעיות הנוגעות לכתביו של כל מחבר, וכן מובאים מראי המקום לכל האזכורים של המחברים ושל כתביהם. רבים ממראי המקום לוקטו מתוך מקורות בכתבייד. בעודו עוסק בעבודה זו השתכנע שטיינשניידר כי אין טעם לשקוד על פרסום המחקר הכולל על הספרות הערבית-היהודית, שכן המקורות שעליהם אמור היה מחקר זה להיסמך היו הקטלוגים המצויים בפרוס, שהמידע האצור בהם לוקה בחסר ובלתי אמין. בשלב זה התברר לו ההכרח לבדוק באורח בלתי אמצעי את כתביהיד.

52 שטיינשניידר, תבוא, 9, עמ' 224-225.

רבים מן הערכים שבקטלוג ספרי הבודליאנה שאובים מן החומר שנרפס לימים בספרו של שטיינשניידר 'הספרות הערבית של היהודים'. למשל המאמר על אודות סעדיה גאון, המקיף שבעים עמודים;⁵³ מאמר זה כולל קטעים שטרם פורסמו עד אז, את התגלית ואת הזיהוי של סידור רב סעדיה גאון, אשר נחשב זמן רב אבוד, ומסתיים ברשימת כתביהיד שעליהם מבוסס המאמר.

תקופת הביניים

כאמור תכנית אוצר הספרות הערבית-היהודית כבר הייתה ערוכה כנראה בשנת 1845, אך לאורך השנים הקפיד שטיינשניידר למלא בעקביות את הפערים בחיבור אנציקלופדי זה. מידע רב נכלל בפרסומיו המדעיים הרבים מספור, שבהם דיווח באופן תדיר על חקירותיו הספרותיות. במרכזן של הללו עמד תמיד יחסם של היהודים לתרבות הכללית, ולא נושאים יהודיים כשלעצמם. מחקריו של שטיינשניידר הוליקוהו אל כל ענפי הלמדנות היהודית. כך קרה שבשנת 1848 היה לחוקר הראשון שקיבל עליו את מלאכת כתיבת ההיסטוריה של הספרות היהודית, משימה שאפילו צונץ דחה.⁵⁴ במלאכה זו הפגין שטיינשניידר את שליטתו בענפים שלא עסק בהם באופן שיטתי קודם לכן, אולם העבודה גזלה את כל כוחותיו לפרק זמן ניכר. הפרק המוקדש במחקר זה לימי הביניים מקיף 700 שנים,⁵⁵ והוא למעשה סקירה של הספרות הערבית-היהודית כשהיא ממוינת לחמש עשרה קטגוריות, ובהן הלכה, היסטוריה, תאולוגיה ופילוסופיה. כמו כן כולל המחקר סעיף המוקדש לכתבים היהודיים הקדומים ביותר בחצי האי ערב. זמן קצר לאחר מכן הופיעו הערותיו רבות הערך של מונק על אודות סופרים ערבים-יהודים.⁵⁶ הללו התבססו על כתבייד שנמצאו בספריות פריז ואוקספורד. פרסומיו של מונק הניעו את שטיינשניידר לפרסם סדרה גדולה מאוד של מחקרים קצרים, מונוגרפיות, מאמרים והערות, מאחר שראה במתכונת שבה פרסם מונק את דבריו מופת שראוי לחקותו. מחקרים אלה פורסמו בשישים כתביעת, אך בייחוד על דפי כתביהעת שערך, 'המזכיר' (*Hebräische Bibliographie*), וכן בקטלוגים השונים שערך, בפרט באלה של הספריות בליידן ובברלין. במחקרים אלה דיווח לעתים קרובות על תגליותיו בתחום הספרות הערבית-היהודית ואף על הגילוי המדהים של גניזת קהיר – שטיינשניידר היה אחד מראשוני המלומדים אשר חקרו את אוצרותיה.

53 שטיינשניידר, בודליאנה, טורים 2155-2224.

54 שטיינשניידר, ספרות יהודית.

55 שם, עמ' 384-447.

56 מונק, אבן ג'נאח.

קורט האטון, 'ספריית הבודליאנה, אוקספורד, אנגליה', תצלום, 1938, אימג'בנק ישראל /
Getty Images

אחדים ממחקריו שפכו אור על יצירותיהם של מחברים מסוימים, כגון מחקרו החלוצי על כתביו הרפואיים של הרמב"ם⁵⁷ ואלה שייחד לצאצאיו של הנשר הגדול.⁵⁸ היו מקרים שבהם הביבליוגרף עמד על חשיבותן של דמויות מפתח זמן רב לפני שזכו לתשומת הלב ההולמת מצד מלומדים אחרים, ויש מחברים אשר דיונו של שטיינשניידר בכתביהם הוא העיסוק המחקרי היחיד ביצירתם עד עצם היום הזה. בשנת 1845 פרסם סקירה על מחקרו הידוע של מונק על זיהויו של יוסף בן יהודה,⁵⁹ ולאחר מכן כתב לא פחות משלושה מחקרים נוספים על יוסף בן יהודה אבן עקנין, אחד משני האישים ששמו היה יוסף בן יהודה.⁶⁰ שטיינשניידר חשף את הקדמתו הערבית של יהודה אלחרזי לספר 'תחכמוני',⁶¹ וזרה אור על עבודות שהיו ידועות רק במידה מועטה, כגון חיבורו של יצחק ישראלי 'ספר רוח החיים והנפש'.⁶² שטיינשניידר הדגיש את חשיבות הספרות הדרשנית בערבית-יהודית,⁶³ וכן הסב את תשומת הלב למזרחן היהודי מצפון אפריקה מרדכי אלנג'אר, שפעל בראשית המאה התשע עשרה.⁶⁴ חשיבות יוצאת מגדר הרגיל יש למחקרו על יוסף אבן וקאר, אשר כתב בערבית על ענייני קבלה, שכן רבים מבני זמנו של שטיינשניידר התייחסו כבזו לתחום הקבלה.⁶⁵ שטיינשניידר היה הראשון שהעניק תשומת לב מחקרית לספרות הערבית-היהודית שמקורה בתימן, ושעסק במחברים כגון אברהם בן שלמה, דוד אלעדני, נתנאל בן ישעיה וזכריה בן שלמה.⁶⁶ כמו כן לא הזניח את

57 שטיינשניידר, כתבים ברפואה.

58 שטיינשניידר, בני הרמב"ם.

59 מונק, יוסף בן יהודה; שטיינשניידר, יוסף בן יהודה.

60 שטיינשניידר, יוסף אבן עקנין א; שטיינשניידר, יוסף אבן עקנין ב; שטיינשניידר, יוסף אבן עקנין ג; וראו: שטיינשניידר, הספרות הערבית, סעיף 170; שטיינשניידר, כתבים מקובצים, עמ' 35-89.

61 שטיינשניידר, אלחרזי.

62 שטיינשניידר, יצחק ישראלי א. השו: שטיינשניידר, יצחק ישראלי ב; שטיינשניידר, יצחק ישראלי ג.

63 ראו את הפרק על הדרשות בערבית: קייזרלינג, א, עמ' 34-35; ב, עמ' 1-5, 18-19, 33-37.

64 שטיינשניידר, אנג'אר. וראו עתה: פנטון, נג'אר.

65 שטיינשניידר, יוסף אבן וקאר א. עובדה משונה היא ששטיינשניידר כתב לאנציקלופדיה שערכו ארש וגרבור ערכים רק על מחברים יהודים אשר שמותיהם מתחילים באותיות G, J או K. משונה יותר העובדה שמכל המחברים שעליהם יכול היה לכתוב, בחר דווקא ביוסף אבן וקאר! השו: שטיינשניידר, יוסף אבן וקאר, ב, עמ' 29. וראו עתה: אבן וקאר.

66 שטיינשניידר, אברהם בן שלמה: שטיינשניידר, הלכות

הספרות הקראית,⁶⁷ לרבות עניינים מרתיעים בה, כגון הלכות שחיטה הכתובות ערבית.⁶⁸ נושאים יוצאי דופן, כגון כתבים פסידוראגריפיים בענייני רפואה וכתבים פולמוסיים, משכו את תשומת לבו.

חוקרנו אף הכיר בחשיבות האזכורים של יהודים בחיבורים מוסלמיים שהיו לפניו בכתבייד וטרם נדפסו וכן במילונים ביוגרפיים, כגון זה שחיבר אבן ח'לפאן (1211-1282) 'נפִיאת אלאַעֵיאן' (ביוגרפיות הנכבדים).⁶⁹ הוא השתמש במקורות אלה למשל במחקריו על רופאים יהודים בארצות האסלאם, מחקרים שתרמו למעשה גם לחקר הספרות הערבית. רבים מן המקורות המוסלמיים היו סיכומים על מחברים יהודים שכתבו בערבית בתחומים שעד אז לא עוררו כל עניין ואף זכו ליחס מזלזל, כגון פסידורמדע, אלכימיה ואסטרולוגיה, ואפילו דמויות יהודיות מהעולם התחתון בארצות המזרח לפי תיאור של ג'וברי, סופר בן המאה השלוש עשרה.⁷⁰ שטיינשניידר חקר את כתביהם של מחברים ערבים שונים, ולא היסס להצביע על השפעתם על סופרים יהודים. הוא היה היחיד שיכול היה לדייק ולומר כי אלפאראבי נזכר לראשונה בספרות היהודית בספרו של משה אבן עזרא 'מקאלה אלחדיקה פי מעני אלמג'אז ואלחדיקה' (מאמר הגן בעניין ההשאלה והפשט), ובשמו העברי 'ערוגת הבושם'.⁷¹ מחקריו של שטיינשניידר מתקופה זו כוללים כמה רשימות אקראיות על יצירות מוסלמיות אשר הועתקו באותיות עבריות.⁷² בתקופה מאוחרת יותר הרחיב את הדיון בתופעה זו לכלל מחקר בן חמישים עמודים.⁷³ שטיינשניידר היה הראשון שחקר תופעה ספרותית זו. הוא גרס כי מקורות אלה יכולים לשמש קנה מידה חיצוני מיטבי להערכת חשיבותה המתמדת של הספרות הערבית – לפחות עבור היהודים.

אין להמעיט בערכם ובחשיבותם של מאמרי הביקורת והסיקורת שכתב שטיינשניידר על מחקרים שנושאים חיבורים בערבית־יהודית ועל מהדורות של חיבורים כאלה. הוא שלח ידו בכתבת ביקורת גם על עבודות דוקטור,

שחיטה; שטיינשניידר, נתנאל בן ישעיה; שטיינשניידר, זכריה
בן שלמה.

67 שטיינשניידר, כתבייד קראיים.

68 שטיינשניידר, הלכות שחיטה.

69 שטיינשניידר, רופאים יהודים. במאמר זה השתמש שטיינשניידר בין היתר במהדורתו של ווסטנפלד לספרו של אבן ח'לכאן. ראו: אבן ח'לכאן.

70 שטיינשניידר, ג'וברי.

71 שטיינשניידר, אלפאראבי, עמ' 70.

72 שטיינשניידר, לספרות; שטיינשניידר, אותיות עבריות.

73 שטיינשניידר, כתבי ערבים.

שהן בכחינת צער ראשון בעולם המחקר. הוא כתב ביקורת למשל על עבודת הדוקטור של דוד הרצוג שנושאה פירוש הרמב"ם למסכת פאה.⁷⁴ פעילות זו כוננה פרשנות רציפה של תחום המחקר, המשתרעת על פני עשורים אחדים. כמעט כל מאמר וסיקורת שכתב משופעים בהתייחסויות לתרבות הערבית והערבית-היהודית. הדבר נכון במיוחד לחומר שהופיע ב'המוכיר'.⁷⁵ יש לציין כי לרבים ממחקריו של שטיינשניידר בתחום חקר הערבית-היהודית נודעה חשיבות יתרה אף בחקר הספרות הערבית גופה.

קודם לפרסומו של הכרך 'הספרות הערבית של היהודים' בצורתו המושלמת פרסם שטיינשניידר שתי חטיבות נפרדות מתוכו. האחת נכללה בסקירתו על ההיסטוריה של הספרות היהודית שנזכרה לעיל, ושהספרות הערבית-היהודית תופסת בה מקום נכבד. וחטיבה אחרת נכללה במאמר שהוא כעין מבוא ל'ספרות הערבית של היהודים', ושנדפס בהמשכים בשנים 1897-1901.⁷⁶ זהו חיבור נרחב למדי המקיף כ-380 עמודים מודפסים בצפיפות, והכולל תערובת מוזרה של נושאים שונים. תבניתו שונה מאוד מזו של 'הספרות הערבית של היהודים', והוא עוסק בתופעות תאורטיות והיסטוריות רבות.⁷⁷

המחבר פתח את מאמר המבוא בהסבר על הסיבות להחלטתו לקבל עליו את המשימה לסקור את תולדות הספרות הערבית-היהודית. המאמר גופו נחלק לשני חלקים. החלק הראשון הוא באופן מפתיע למדי מחקר מופתי בן כ-250

74 רמב"ם, פירוש פאה; שטיינשניידר, הרצוג.

75 לשם הדגמת טענה זו די בכמה מרשימות הביקורת המעולות ביותר שכתב. ראו (בסדר כרונולוגי) ביקורתו על ספרו של גולדציהר: שטיינשניידר, גולדציהר; ביקורתו על סעדיה גאון, האמונות והדעות: שטיינשניידר, לנדאואר; ביקורתו על באכר, חייו ויצירתו: שטיינשניידר, באכר חייו ויצירתו; ביקורתו על באכר, פרשנות: שטיינשניידר, באכר פרשנות; ביקורתו על יפת בן עלי, דניאל: שטיינשניידר, מרגליות; ביקורתו על סעדיה גאון, פירוש יצירה: שטיינשניידר, למברט - יש לזכור כי שטיינשניידר עצמו כתב על 'פירוש ספר יצירה' המיוחס לסעדיה, ראו: שטיינשניידר, פסידוס-סעדיה; ביקורתו על אבן ג'יקטילה: שטיינשניידר, פזונסקי.

76 שטיינשניידר, מבוא. מאמר זה הוא אחד הפרסומים הספורים של שטיינשניידר בשפה האנגלית. לאחרונה נדפס המאמר כספר. ראו: שטיינשניידר, ערבית-יהודית.

77 נראה כי המאמר התפתח מסדרת הרצאות של שטיינשניידר בבית המדרש על שם היינה פייטל אפרים, שבו לימד משנת 1859. קוהוט, שערך רשימה ביבליוגרפית של כתבי שטיינשניידר, ציין כי קיימת גרסה גרמנית למאמר זה. ראו: קוהוט, עמ' vii.

עמודים של השמות היהודיים הנזכרים בספרות הערבית. פורטו בו המקורות שבהם מופיעים השמות, ולעתים ניתן הסבר למשמעותם. הוא מלווה בעשרים עמודי תיקונים ותוספות. מחקר מקיף זה נותר ללא המשך עד ימינו אלה, למעט יוצא מן הכלל אחד – רשימת השמות היהודיים בצפון אפריקה שערך מוריס אייזנבט.⁷⁸ החלק השני, הכולל כ-100 עמודים, עוסק בהיסטוריה ובהקשרים של הקיום היהודי בעולם דובר הערבית. חלק זה כולל דיונים מלומדים בסוגיות כגון מידת השימוש של היהודים בשפה הערבית ומידת שליטתם בדקויותיה; מעמד המשפטי של יהודים ונוצרים בשלטון האסלאם; רמת בקיאותם של היהודים בסוגות ספרותיות שהיו נפוצות בלשון הערבית; חיבורים מוסלמיים הכתובים באותיות עבריות וחיבורים ערביים שהיו ידועים ליהודים; אוספי ספרים ערביים שהיו בידי יהודים; שימוש בכתב הערבי בקרב יהודים; מעמד המלומדים היהודים ביחס לעמיתיהם המוסלמים, בייחוד בתחומי הרפואה והמתמטיקה. אפילו היחסים החברתיים בין יהודים לבין שכניהם המוסלמים והנוצרים נדונו במסגרת זו. שטיינשניידר כחן גם את ההשפעות הספרותיות והלשוניות של הערבית על הספרות היהודית, לרבות סוגות ספרותיות, כגון המקאמאט,⁷⁹ ומתוך כך עסק בשירה העברית וכן בכתבים בערבית-יהודית בתחומי הפילולוגיה, הפרשנות, הפילוסופיה, עיקרי האמונה, פולמוס והלכה. לכל אורך הדרך הבנתו היסודית של שטיינשניידר את המסורת הספרותית הערבית העשירה את דיונו במרכיב היהודי של ספרות זו.

Die arabische Literatur der Juden

אחדים מן הנושאים שנזכרו לעיל נדונו שוב בהקדמה בת חמישים העמודים של 'הספרות הערבית של היהודים'. זו היא הקדמה מאלפת להבנת גישתו הכוללת של שטיינשניידר למשימה שקיבל עליו. המחבר קבע כי מטרתו להציג באופן אובייקטיבי ככל האפשר את אופן התפתחותה של הספרות הערבית-היהודית בשלטון האסלאם. הספר גופו נחלק לשבעה מדורים: (א) מחברים יהודים בחצי האי ערב בתקופה הקדומה; (ב) מחברים שפעלו במזרח עד תום תקופת הגאונים (שנת 1040); (ג) יהודים שפעלו במערב בשלטון האסלאם; (ד) יהודים שפעלו במזרח בשנים 1041-1500; (ה) התקופה הקדם-מודרנית; (ו) מחברים שתקופת פעילותם אינה ידועה; (ז) מחברים אנונימיים – מדור זה ערוך בסדר נושאי.

78 אייזנבט, אונומסטיקה. ראו גם: אייזנבט, דמוגרפיה. דומה כי מחקרו האנגלי של שטיינשניידר נעלם מעיני אייזנבט.

79 סוגה ספרותית זו העסיקה את שטיינשניידר כבר בראשית פעילותו המחקרית. ראו: שטיינשניידר, מקאמה.

בכל מדור המחברים מוצגים בסדר כרונולוגי. ראשית ניתן מידע ביוגרפי בסיסי על כל מחבר, ולאחר מכן רשומים כתביו, כשהם סדורים על פי הסוגה הספרותית. במידת האפשר צוינו מהדורות הרפוס של ספרי המחבר או פרטי כתיבה שבו נמצא. מידע זה מלווה בהערותיו המלומדות של שטיינשניידר וברשימת מקורותיו. כמו בקטלוג ספריית הבודליאנה, הערכים המפורטים ביותר הם אלה המוקדשים לרב סעדיה גאון ולרמב"ם. לחלק העיקרי נוספו שבעה נספחים, העוסקים בין היתר במחברים שאין ודאות בהיותם יהודים וכן במחברים שומרונים. ובסוף הספר יש שישה מפתחות: סופרים, משוררים, מתרגמים, כותרים עבריים, כותרים עבריים וכן כתיבה. עושר המידע המפורט מדהים על פי כל קנה מידה, ומילים לא יצליחו לתאר את היקף הלמדנות של המחבר, שהייתה מבוססת על עשרות שנות מחקר וניתוח מדויקים. לא אנסה לנתח כאן יצירה זו, אך אציין כי מאז פרסומה הייתה לכלי מחקר חיוני עבור כל החוקרים הפועלים בתחום הערבית-היהודית. יצירה זו ורעותה, ספרו של שטיינשניידר על התרגומים העבריים בימי הביניים,⁸⁰ מייצגות את ההישג המדעי העילאי במחקר ביבליוגרפי בתחום מדעי היהדות במאה התשע עשרה.

הופעת הספר הובילה לחקירה נמרצת ומדוקדקת מצדם של מלומדי הדור. למשל שמואל אברהם פוזנסקי (1864-1921), תלמידו המובהק של שטיינשניידר, הקדיש לספר ביקורת ארוכה ויסודית, שנדפסה כחוברת המחזיקה שמונים ושמונה עמודים.⁸¹ נדמה כי דברי הביקורת שניסח חוקר הערבית-היהודית הרגול נכונים היום אפילו יותר משהיו בשעת נתינתם. בפתיחת דבריו התייחס לשינוי הגדול שנתחולל בתחום חקר הערבית-היהודית עם גילוי גניזת קהיר זה לא כבר: 'עריכת חיבור ביבליוגרפי שלם היא כמעט בגדר הנמנע, שכן בכל יום מתגלים מקורות חדשים, ובמיוחד בתקופה זו, שאנו חיים בה במזלה של הגניזה'.⁸² אכן התוספות שתרם פוזנסקי שאובות בעיקר ממקורות הגניזה שהגיעו לספריית בודליאנה באוקספורד. כפי שציין הוא עצמו, היה זה האוסף היחיד שקוטלג באותה עת.

גניזת קהיר נתגלתה על ידי שלמה זלמן שכטר (1847-1915) שבע שנים לפני פרסום 'הספרות הערבית של היהודים', ולפיכך שטיינשניידר מיעט להשתמש בספרו בממצאיה. מטבע הדברים השימוש באוצרות הגניזה היה אז בראשיתו, אך ייתכן שהייתה סיבה נוספת להיעדר זועק זה. במאמר שפרסם

80 שטיינשניידר, התרגומים העבריים.

81 פוזנסקי.

82 שם, עמ' 13.

בשנת 1906 התרה שטיינשניידר מפני הפרזה בהערכתם של ממצאי הגניזה. הוא הדגיש את ההכרח שלא לבלבל בין מה שמעניין באופן סובייקטיבי לבין מה שאכן משמעותי. לתפיסתו הדבר החשוב הוא זה אשר השפיע, והרי לעתים קרובות פיסות הקלף שנמצאו בגניזה הושלכו אליה בדיוק מכיוון שלא נודעה להן עוד חשיבות. על כן סבר כי ב'תמונה הכוללת של ההיסטוריה התרבותית' יש לקטעי הגניזה חשיבות מועטה בהשוואה לחשיבותם של ספרים בני קיימא.⁸³ יתר על כן, הוא בז לחוקרים אשר התעמקו בחקר הגניזה, וכינה אותם 'מלומדים פרגמנטריים'. עם זאת בחלוף השנים שפכה הגניזה אור על תחומים רבים ששטיינשניידר עצמו היה רואה בהם עמודי תווך תרבותיים במרחב החברתי המשותף ליהודים ולערבים, כגון המעֶתְזָה היהודית וכתבים יהודיים צופיים. ומכל מקום אין לי ספק כי שטיינשניידר יכול להימנות עם הראשונים ששילבו במחקריהם פרטים ממצבור הידע החדש שהציעה הגניזה, למשל מחברים לא ידועים שכתבו ערבית-יהודית וכתבים מוסלמיים שהועתקו בכתב עברי.

חיסרון נוסף שעמד עליו פוזנסקי בביקורתו הוא העובדה ששטיינשניידר הזניח באופן יחסי דפוסים מודרניים של מקורות בערבית מדוברת.⁸⁴ את חשיבותם של אלה להבנת המדרש, הפיוט, הפרשנות והספרות העממית כבר הדגיש בנימין זאב באכר (1850-1913), בתוספת שהציע לצרף לספרו של שטיינשניידר.⁸⁵ ברבע האחרון של המאה התשע עשרה פרחו העיתונות המודפסת ברכות מערי צפון אפריקה והמזרח, כגון אלג'יר, אוראן, תוניס, אלכסנדריה, ירושלים, חלב, בגדאד, כלכותה, בומביי ואפילו ליוורנו. בליוורנו נדפסו הפרסומים העממיים הראשונים בערבית-יהודית, וערכם לחקר הדיאלקטים הערביים לא יסולא בפז. יש לציין כי תחום מחקר זה מפותח כיום עשרת מונים מכפי שהיה בתקופתו של שטיינשניידר.

על כל פנים בעיה מרכזית אחת משותפת למאמר המבוא המקיף של שטיינשניידר בשפה האנגלית על הספרות הערבית שכתבו היהודים,⁸⁶ ולספרו 'הספרות הערבית של היהודים', שנכתב גרמנית – אף אחד מהם אינו חיבור של היסטוריה תרבותית, המיועד לקורא הכללי. שניהם ספרי עיון המשרתים מלומדים, ושלא כסקירתו המוקדמת של שטיינשניידר על תולדות הספרות היהודית,⁸⁷ אין הם מספקים תיאור היסטורי מקיף של הנושא. אף באחד מן הספרים לא שרטט שטיינשניידר באורח עקבי את התפתחות התרומה היהודית לתרבות האסלאמית,

83 שטיינשניידר, גניזה.

84 פוזנסקי, עמ' 23.

85 באכר, ספרות ערבית.

86 שטיינשניידר, מבוא.

87 שטיינשניידר, ספרות יהודית.

כפי שהציע לעשות. למשל משמעות הישגי היהודים בתחומי המדע והפילוסופיה נותרת מעורפלת וחבויה תחת שכבות עבות של מידע ביבליוגרפי. שטיינשניידר אכן הבחין בצדק בחשיבותם של מחברים וכתבים, אך לא השכיל להעריך את הדמויות ואת היצירות המקוריות בשלמותן בחדות המאפיינת למשל את עבודתו של מונק, אשר כמוהו ממש עמל על פענוחם של כתביידי שטרם ראו אור. חיסרון זה של חיבוריו של שטיינשניידר נכון במיוחד ככל שהדברים אמורים במקורות פילוסופיים. אף על פי כן בעבודות חלוציות אלה הציב שטיינשניידר את הקר הערבית-היהודית על יסודות איתנים, ואין ספק כי ייחל שבני הדורות הבאים יבנו את היכולותיהם על אותם יסודות.

סיו

'הספרות הערבית של היהודים' הוא ספר עיון מעולה אשר משל בכיפה יותר ממאה שנה. עם זאת כבר לפני חמישים שנה ציין סלומון לאון סקוס (1884-1953) כי יש צורך במהדורה מעודכנת של הספר, וטענותיו נכונות היום ממש כשם שהיו נכונות בזמנו, ולא נותר לי אלא להביא מדבריו:

צורך דחוף נוסף הוא עריכת מהדורה חדשה ומתוקנת באופן יסודי של חיבורו של שטיינשניידר *Die arabische Literatur der Juden* (פרנקפורט על המיין 1902). הדבר יסייע במידה ניכרת למלומדים המתעניינים בשדה זה. במהלך ארבעים ושמונה שנים הפכה עבודה ביבליוגרפית מעולה זו למדריך התקני המלווה את החוקרים העוסקים בלימוד התחום, והיא מושיטה להם סיוע חיוני בעבודתם. אין עוררין שהספר הוא מצבת נצח לידע הביבליוגרפי העצום עד להדהים של מלומד נפלא. ואולם מאז הופעת ספר עיון חשוב זה נתהוו כמה אוספים חדשים של כתביידי בערבית-יהודית. החשוב שבהם הוא האוסף הגדול האצור בספריית הסמינר התאולוגי היהודי בניו-יורק, הכולל את אוסף כתביידי יקרי הערך אלקן אדלר; באוספים השונים נתגלו כתביידי רבים של יצירות חשובות אשר נחשבו אבודים עד כה; נחשפו ונדפסו כתביידי נוספים של טקסטים ידועים אשר עד לאחרונה טרם ראו אור בדפוס; חלק ניכר מחומרי הגניזה אשר בקיימברידג' ובמקומות אחרים נחקרו בקפדנות; ולבסוף מכלול ידיעותינו על אודות הספרות הערבית-היהודית הלך וגדל במידה ניכרת. בנסיבות

אלה ברור שקיים צורך דחוף בעריכת מהדורה מחודשת מן היסוד של *Die arabische Literatur der Juden* המיושן בימינו אלה.⁸⁸

ברי שמאז פטירתו של שטיינשניידר נחשפו אוספים חשובים רבים של כתבייד בערבית־יהודית, והאוספים הידועים קוטלגו באורח מהימן יותר. עם אלה נמנים אוסף בית המדרש לרבנים בניו־יורק, אוסף בן־נאים (Benaim) שבבית המדרש לרבנים בניו־יורק, האוספים הכלליים וכן אוספי הגניזה בספריית בודליאנה באוקספורד ובספריית האוניברסיטה בקיימברידג', אוסף הספרייה האפוסטולית בוויטיקן, ולאחרונה גם אוסף הספרייה הלאומית הרוסית בסנקט־פטרבורג. נערכו קטלוגים גם לאוספים קטנים מאלה, כגון אוסף קולג' מונטיפיורי (Montefiore), אוסף קולג' ספרטוס (Speratus) בשיקגו, אוסף מוצרי (Mosseri) שבפריז ואוסף בנציון (Bension) שבאוניברסיטת אלברטה באדמונטון, קנדה. כמו כן קוטלגו אוסף ספריית סוטרו (Sutro) בסן־פרנסיסקו, אוסף כתבי־היד בספריית אוניברסיטת ייל בניו־הייבן וכן אוסף מכון בן־צבי, הכולל כתבייד רבים בערבית־יהודית וכתבייד תימניים שנודעו לפני שנים ספורות.

מילותיו של פרנץ רוזנטל אשר נכתבו בשנה שבה כתב סקוס את דבריו, יכולות לשמש חתימה הולמת למחקר זה. ההיסטוריון הדגול של תרבות האסלאם קבע, בדומה לעמיתו, כי הגיעה העת להוציא מהדורה עדכנית של 'הספרות הערבית של היהודים'. הוא ציין שחיבורו של קרל ברוקלמן על ההיסטוריה של הספרות הערבית,⁸⁹ שנשלם בשנה שבה נדפס מחקריו של שטיינשניידר, שנת 1902, זכה למהדורה מעודכנת בשנות הארבעים של המאה העשרים. כמו כן ציין כי חיבורו של גראף על תולדות הספרות הערבית־הנוצרית, שפורסם לראשונה בשנת 1905 במתכונת של ספרון בן שבעים וחמישה עמודים, התפתח לחמישה כרכים רבי רושם, שראו אור בשנים 1944–1953.⁹⁰ רוזנטל סיכם: 'משימה זו מונחת לפתחנו... דווקא בעת הזאת דומה כי יש לזכור את התרומה היהודית היסודית ללימודי האסלאם. שומה עלינו לשוות לנגדנו את חתירתו של שטיינשניידר להבנה חובקת עולם'.⁹¹

88 סקוס, עמ' 47.

89 ברוקלמן.

90 גראף, ספרות; גראף, תולדות.

91 רוזנטל, עמ' 81; ובתרגום העברי (להלן), עמ' 58.

קיצורים ביבליוגרפיים

- Mose b. Samuel Hakkohen ibn Chiquitilla, *Nebst den Fragmenten seiner Schriften: Ein Beitrag zur Geschichte der Bibelexegese und der hebräischen Sprachwissenschaft im Mittelalter*, ed. Samuel Poznanski, Leipzig 1895 אבן ג'יקטילה
- Abu'l-Walid Marwân Ibn Janâh, *Book of Hebrew Roots*, ed. Adolf Neubauer, Oxford 1875 אבן ג'נאח
- [יוסף אבן וקאר], ספר שרשי הקבלה, מהדורת יוסף ינון [פנטון], לוסיאנג'לס 2004 אבן וקאר
- Ibn Challikani, *Vitae illustrium virorum*, ed. Ferdinand Wüstenfeld, Göttingen 1835–1843 אבן ח'לכאן
- Ibn al-Nadîm, *Kitâb al-Fihrist*, eds. Gustav Flügel, Johannes Roediger & August Müller, Leipzig 1871 אבן נדîם
- Ibn Abi Useibia, *Uyûn al-anbâ' fi tabaqât al-atibba*, ed. August Müller, Königsberg 1884 אבן עציביה
- אברהם בן הרמב"ם, ברכת אברהם: הוא ספר תשובות על שאלות והשגות שעשה רבינו דניאל הבבלי, ראש ישיבה... בעיר בגדת על ספר יד החזקה, מהדורת בר גולדברג, ליק תר"ך
- אברהם בן הרמב"ם, מעשה נסים: ... שאלות רבנו דניאל הבבלי על ספר המצות של הרמב"ם ותשובות רבנו אברהם בנו [של] רבנו משה מיימון על השאלות, תרגם בר גולדברג, פריז תרכ"ז
- Ahron ben Elias aus Nikomedien des Karäers System der Religionsphilosophie, ed. Franz Delitsch, Leipzig 1841 אהרן בן אליה
- Maurice Eisenbeth, *Les Juifs de l'Afrique du Nord: Démographie et onomastique*, Algiers 1936 אייזנבת, אונומסטיקה
- , *Le Judaïsme nord-africain: Etudes démographiques sur les Israélites du Département de Constantine*, Constantine 1931 אייזנבת, דמוגרפיה
- Johann Gottfried Eichhorn, *Allgemeine Bibliothek der biblischen Litteratur*, III, Leipzig 1790 אייכהורן
- Theodor Christian Enslin, *Bibliotheca philosophica, oder Verzeichniss der in älterer und neuerer Zeit, besonders aber vom Jahre 1750 bis zu Ende des Jahres 1823 in Deutschland erschienenen Bücher über alle Theile der Philosophie*, Berlin 1824 אנסלין
- Wilhelm Bacher, *Leben und Werke des Abulwalid Merwân ibn Ganâh (R. Jona) und die Quellen seiner Schrifterklärung*, Leipzig 1885 באכר, חייו ויצירתו
- , 'Zu neuesten arabischen Literatur der Juden', *Zeitschrift für hebräische Bibliographie* 7 (1903), pp. 87–91, 113–118, 148–155; 12 (1908), pp. 174–184; 15 (1911), pp. 44–46 באכר, ספרות ערבית
- , *Aus der Schrifterklärung des Abulwalid Merwân Ibn Ganâh (R. Jona)*, Leipzig 1889 באכר, פרשנות
- יצחק בן יעקב, אוצר הספרים: ספר ערוך לידיעת ספרי ישראל נדפסים וכתבי יד עד שנת התרכ"ג (1863), וילנה תר"ם

- Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, I–II, Weimar & Berlin 1898–1902; 2nd ed. I–V, Leiden 1943 ברקלמן
- Giulio Bartolucci, *Bibliotheca magna rabbinica de scriptoribus & scriptis hebraicis: Ordine alphabetico hebraice & latine digestis*, I–V, (קרית ספר: והוא חבור גדול שבו נכתבו כל ספרי היהודים), Rome 1675–1693 ברטולוצ'י
- Christian D. Breithaupt, *Commentationis in Saadianem Versionem Jesaiae arabicam*, Rostok 1819 ברייטהאופט
- Ignaz Goldziher, *Studien über Tanchûm Jerûschalmi*, Leipzig 1870 גולדציהר
- Georg Graf, *Die christlich-arabische Literatur: Bis zur fränkischen Zeit (Ende des 11. Jahrhunderts); Eine literarhistorische Skizze*, Freiburg im Breisgau 1905 גראף, ספרות
- , *Geschichte der christlichen arabischen Literatur*, I–V, Vatican 1944–1953 גראף, תולדות
- Barthélemy d'Herbelot, *Bibliothèque Orientale*, Paris 1697 ד'הרבלו
- Franz Delitzsch, *Jüdisch-arabischen Poesien aus vormuhammedanischer Zeit*, Leipzig 1874 דליטש
- Christoph Wolf, *Bibliotheca hebraea*, I–IV, Hamburg & Leipzig 1715–1733 וולף
- Ferdinand Wüstenfeld, *Die Geschichtschreiber der Araber und ihre Werke*, Göttingen 1882 ווסטנפלד, היסטוריונים
- , *Geschichte der arabischen Ärzte*, Göttingen 1840 ווסטנפלד, רופאים
- Gustav Weil, *Biblische Legenden der Muselmänner*, Heidelberg 1845 וייל
- Jephet ibn Ali the Karaite, *A Commentary on the Book of Daniel*, ed. David Samuel Margoliouth, Oxford 1889 יפת בן עלי, דניאל
- Rabbi Yapheth ben Heli Bassorensis Karaitae, *In Librum Psalmorum Commentarii Arabici*, ed. Jean Joseph Léandre Bargès, Paris 1846 יפת בן עלי, תהלים
- Henry Laurens, *Aux sources de l'orientalisme: La Bibliothèque Orientale de Barthélemy d'Herbelot* (Publications du département d'Islamologie de l'Université de Paris-Sorbonne [Paris IV], 6), Paris 1978 לורנס
- Salomon Munk, 'Notice sur Abou'l-Walid Merwan Ibn Djanah', *Journal Asiatique* 3ème série, 16 (1850), pt. 1, pp. 297–337; pt. 2, pp. 5–50, 201–247, 353–427; 17 (1851), pp. 85–93 מונק, אבן ג'נאח
- , 'Notice sur Joseph ben-lehouda', *Journal Asiatique* 3ème série, 14 (1842), pp. 5–70 מונק, יוסף בן יהודה
- , *Dalâlat-al-hâ'irîn: Le guide des égarés*, Paris 1853 מונק, מורה נבוכים
- , *Notice sur R. Saadiâh Gaon et sa version arabe d'Isaie*, Paris 1838 מונק, סעדיה
- Sa'adja b. Jûsuf al-Fajjûmî, *Kitâb al-Amânât wa'll'itiqâdât*, ed. Samuel Landauer Leiden 1880 סעדיה גאון, האמונות והדעות
- Rabbi Saadiae Phumensis versio Jesaiae Arabica, ed. Heinrich Paulus, Jena 1790 סעדיה גאון, ישעיה

- Oeuvres complètes de R. Saadia ben Iosef al-Fayyūmi*, I–V, ed. Joseph Derenbourg, Paris 1893–1899 סעדיה גאון, כתבים
- Gaon Saadya de Fayyom, *Commentaire sur le Séfer Yesira: Ou Livre de la création*, ed. Mayer Lambert, Paris 1891 סעדיה גאון, פירוש יצירה
- Solomon Leon Skoss, 'Suggestions for further Studies in Judaeo-Arabic Literature', Samuel Löwinger, Alexander Scheiber & Joseph Somogyi (eds.), *Ignace Goldziher Memorial Volume*, II, Jerusalem 1958, pp. 42–49 סקוס
- Johann Albert Fabricius, *Bibliotheca graeca*, Hamburg 1705–1728 פבריציוס, אוצר ספרים יווניים
- , *Bibliotheca ecclesiastica*, Hamburg 1718 פבריציוס, אוצר ספרים כנסייתיים
- , *Bibliotheca latina*, Hamburg 1697 פבריציוס, אוצר ספרים לטיניים
- Samuel Poznanski, *Zur jüdisch-arabischen Literatur* (s.-a. der Besprechung von Moritz Steinschneider's 'Die arabische Litteratur der Juden' erschienen in der orientalistischen Litteratur-Zeitung, Jahrg. vii, no. 7–9), Berlin 1904 פוזננסקי
- Edward Pocock, *Porta Mosis*, באב מוס׳י, Oxford 1655 פוקוק
- Heinrich August Pierer, *Universal-Lexicon der Gegenwart und Vergangenheit oder Neuestes Wörterbuch der Wissenschaften, Künste und Gewerbe*², Altenberg 1840–1846 פיירר
- Julius Fürst, *Bibliotheca Judaica*, I–III, Leipzig 1849–1863 פירסט
- Heinrich Leberecht Fleischer & Franz Delitzsch, *Codices Orientalium Linguarum qui in Bibliotheca Senatoria Civitatis Lipsiensis asservantur*, Grimae 1838 פליישר, ודליטש
- Heinrich Leberecht Fleischer, *Catalogus Codicum Manuscriptorum Orientalium Bibliothecae Regiae Dresdensis*, Dresden 1831 פליישר, קטלוג דרדזן
- Paul Fenton, 'Mardochée Najjar: Un Juif tunisien à Paris au début du XIXe siècle', Dennis Cohen-Tannoudji (ed.), *Entre Orient et Occident: Juifs et Musulmans en Tunisie*, Paris 2007, pp. 77–114 פנטון, נג'אר
- , 'Judaeo-Arabic Literature', Michael J.L. Young, John Derek Latham & Robert Bertram Serjeant (eds.), *Religion, Learning and Science in the 'Abbasid Period* (The Cambridge History of Arabic Literature), Cambridge 1990, pp. 461–476 פנטון, ספרות
- Leopold Zunz, *Zur Geschichte und Literatur*, Berlin 1845 צונץ
- Haji Khalifa, *Lexicon bibliographicum*, I–VII, ed. Gustav Flügel, Leipzig 1835–1858 צלבי
- Julius Theodor Zenker, *Bibliotheca orientalis*, Leipzig, 1846–1861 צנקר
- George Alexander Kohut, 'Bibliography of the Writings of Professor Dr. Moritz Steinschneider', *Festschrift zum achtzigsten Geburtstage Moritz Steinschneider's*, Berlin 1896, pp. v–xxxix קוהוט
- Meyer Kayserling, *Bibliothek jüdischer Kanzelredner: Eine chronologische Sammlung der Predigten, Biographien und* קייזרלינג

- Charakteristiken der vorzüglichsten jüdischen Prediger, I-II*, Berlin 1870–1872
- Franz Rosenthal, 'Steinschneider's Contribution to the Study of Muslim Civilisation', *Proceedings of the American Academy of Muslim Civilisation*, *Proceedings of the American Academy for Jewish Research* 27 (1958), pp. 67–81
 פעמים 129, עמ' 45–60
- Maimonides' Commentar zum Tractat Peah*, ed. David Herzog, Berlin 1894
- צבי חיים רעקענדארף, אל קוראן או המקרא: נעתק מלשון ערבית ללשון עברית ומבואר, לייפציג תרט"ז
- Moïse Schwab, *Salomon Munk, membre de l'Institut et Professeur au Collège de France: Sa vie et ses oeuvres*, Paris 1900, pp. 66–67
- Ismar Schorsch, 'Converging Cognates : The Intersection of Jewish and Islamic Studies in Nineteenth Century Germany', *Leo Baeck Institute Year Book* 55 (2010), pp. 3–36
- Moritz Steinschneider, 'Abraham ben Salomo', *Hebräische Bibliographie* 19 (1878), pp. 131–136 ; 20 (1879), pp. 7–12, 39–42, 61–65
- , 'Etwas über das Verhältnis der muhamedanischen Legende zur rabbinischen', *Magazin fuer die Literatur des Auslandes* 1 (1845), pp. 286–288
- , 'Mss. Arabici in caratteri ebraici', *Bolletino italiano degli studii orientali* 2 (1877), pp. 65–69, 82–87, 128–134, 333–338, 361–369
- , 'La Prefazione arabica delle Makâmât di Giuda al-Harizi (cir. 1218), trascritta da due manoscritti ebraici, e pubblicata per la prima volta', *Bollettino Italiano degli studii orientali*, Nova Serie (1879), pp. 409–414
- , *Al-Farabi (Alpharabius), des arabischen Philosophen Leben und Schriften: Mit besonderer Rücksicht auf die Geschichte der griechischen Wissenschaft unter den Arabern*, St. Petersburg 1869
- , 'Mordechai el (en) Naddschar', *Hebräische Bibliographie* 16 (1876), no. 191
- , *Verzeichniss hebräischer Handschriften und seltener Drucke aus dem antiquarischen Lager von A. Asher & Co.*, Berlin 1868
- , 'Bacher, Leben und Werke d. Abuwalid', *Deutsche Litteraturzeitung* (1885), pp. 1582–1583
- , 'Bacher, Aus der Schriffterklärung des Abulwalid Merwân Ibn Janâh', *Deutsche Litteraturzeitung* (1890), p. 340
- , *Catalogus librorum hebraeorum in Bibliotheca Bodleiana*, I–III, Berlin 1852–1860
- , 'Zur Literatur der Maimoniden', *Hebräische Bibliographie* 4 (1863), pp. 114–116; 19 (1879), pp. 110–115

רוזנטל

רמב"ם, פירוש פאה

רקנדורף

שוואב

שורש

שטיינשיידר, אברהם
 בן שלמה

שטיינשיידר, אגדות

שטיינשיידר,
 אותיות עבריות

שטיינשיידר, אלחריזי

שטיינשיידר, אלפאראבי

שטיינשיידר, אנג'אר

שטיינשיידר, אשר

שטיינשיידר, באכר
 חייו ויצירתו

שטיינשיידר, באכר
 פרשנות

שטיינשיידר, בודליאנה

שטיינשיידר, בני הרמב"ם

- , *Catalogue d'une précieuse collection hébraïque de manuscrits, incunables et de livres rares et important en vente chez Julius Benzian à Berlin*, Berlin 1869 שטיינשיידר, בנציאן
- , *Verzeichniss der hebräischen Handschriften*, I–II (Die Handschriften-Verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin, 2), Berlin 1878–1897 שטיינשיידר, ברלין
- , 'Gauberi's entdeckte Geheimnisse: Eine Quelle für orientalische Sittenschilderung', *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 19 (1864), pp. 562–577 שטיינשיידר, ג'וברי
- , 'Goldziher's Studien über Tanchûm Jerûschalmi', *Hebräische Bibliographie* 10 (1870), p. 111 שטיינשיידר, גולדציהר
- , *Catalog hebräischer handschriften: Grössten theils aus dem nachlass des rabb. M.S. Ghirondi, welche von Sam. Schönblum in Lemberg zum kaufe angeboten worden*, Berlin 1872 שטיינשיידר, גירונדי
- , 'Miszellen und Notizen: 92. Geniza', *Zeitschrift für Hebräische Bibliographie* 10 (1906), pp. 89–90 שטיינשיידר, גניזה
- , 'Islam und Judenthum: Kritik des Islam von Simon Duran (1423), aus dem Hebräischen übersetzt', *Magazin für die Wissenschaft des Judenthums* 7 (1881), pp. 1–48 and Beilage שלמה זלמן חיים האלברשטאם, קהלת שלמה: והיא רשימת הספרים כ"י הנמצאים ביד שזח"ה בביעליטץ [עם הערות משה שטיינשיידר], וינה תר"ן שטיינשיידר, הלברשטם
- , 'Schlachtregeln in arabischer Sprache', *Jüdische Zeitschrift für Wissenschaft und Leben* 1 (1862), pp. 232–243, 304–318; 2 (1863), pp. 76–80, 297–310; 3 (1864), pp. 305–306; 4 (1865), pp. 155–160 שטיינשיידר, הלכות שחיטה
- , *Catalog der hebräischen Handschriften in der Stadtbibliothek zu Hamburg*, Hamburg 1878 שטיינשיידר, המבורג
- , *Die Arabische Literatur der Juden*, Frankfurt a.M. 1902 שטיינשיידר, הספרות הערבית
- , 'Herzog, Maimonides' Commentar zum Tractat Peah', *Deutsche Literaturzeitung* (1895), pp. 103–104 שטיינשיידר, הרצוג
- , *Die hebräischen Übersetzungen des Mittelalters und die Juden als Dolmetscher*, Berlin 1893; reprint Graz 1956 שטיינשיידר, התרגומים העבריים
- , 'Sacharja b. Salomo', *Hebräische Bibliographie* 13 (1872), pp. 61–60 שטיינשיידר, זכריה בן שלמה
- , 'Die Tischendorf'schen Handschriften', *Hebräische Bibliographie* 1 (1858), pp. 18–21, 70–71, 105–106; 2 (1859), pp. 92–93; 4 (1861) pp. 45–48; 5 (1862), pp. 49–54 שטיינשיידר, טישנודורף
- , 'Zur älteren Geschichte der Juden in Arabien', *Literaturblatt des Orients* 4 (1843), p. 235 שטיינשיידר, יהודים בערב
- , Joseph (ibn) Wakkâr (וקאר) ben Abraham', Johann Samuel, Ersch & Johann Gottfried Gruber, *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaft und Künste*, 2nd section, XXXI, Leipzig 1855, pp. 100–103 שטיינשיידר, יוסף אבן וקאר א

- , 'Joseph Ibn Wakkar', *Zeitschrift für Hebräische Bibliographie* 3 p. 29, (1898)
- , 'Joseph (ibn) Aknin', Johann Samuel Ersch & Johann Gottfried Gruber, *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaft und Künste*, 2nd section, XXXI, Leipzig 1855, pp. 45–48
- , 'Joseph ibn Aknin', *Hebräische Bibliographie* 13 (1873), pp. 38–43
- , 'Joseph ibn Aknin, Analecten von St. und Steinschneider *Magazin für die Wissenschaft des Judenthums* 15 (1888), pp. 105–112
- , 'Notice sur Joseph ben lehouda ou Aboul Hadjadj Yousof ben Jahja al Sabti al Maghrebi, par S. Munk (Paris 1842)', *Zeitschrift für die religiösen Interessen des Judenthums* 2 (1845), pp. 76–80, 108–120
- , 'משה שטיינשיידר, דברים עתיקים: ז' מאמר הרוח והנפש לר' יצחק בן שלמה הישראלי, הכרמל סדרה חדשה א (1872), עמ' 405–400
- , 'Isak Israeli b. Salomo', *Hebräische Bibliographie* 12 (1872), pp. 57–59
- , 'Isak Israeli: Probe-Artikel aus dem vorbereiteten und halb ausgearbeiteten Werke über die arabische Litterature der Juden', *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums* 44 (1900), pp. 529–536
- , 'Schriften der Araber in hebräischen Handschriften'. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 47 (1893), pp. 335–384
- , 'Karaitische Handschriften', *Hebräische Bibliographie* 11 (1870), pp. 9–16, 37–46, 90–95, 119–133; 17 (1877), pp. 108–114; 20 (1880), pp. 69–72, 91–99, 121–124
- , 'Medicinische Schriften von Maimonides', *Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst* (1844), nos. 12, 14, 15, 57, 58, 63
- , *Gesammelte Schriften*, I, eds. Heinrich Malter & Alexander Marx, Berlin 1925
- , *Catalogus codicum hebraeorum Bibliothecae Academiae Lugduno-Batavae*, Leiden 1858
- , 'Lambert, Le Gaon Saadya de Fayyum Commentaire sur le Sefer Yezirah', *Deutsche Literaturzeitung* (1892), pp. 148–149
- , 'Landauer, Kitâb al-Amânât', *Deutsche Literaturzeitung* (1881), p. 1186
- , 'Zur Literatur (Arabische Handschriften von Juden)', *Jeschurun* 5 (1866), pp. 179–189
- , 'An Introduction to the Arabic Literature of the Jews', *Jewish Quarterly Review* 9 (1897), pp. 224–239, 604–630; 10 (1898), pp. 119–138, 513–540; 11 (1899), pp. 115–149, 305–343, 480–489, 586–625; 12 (1900), pp. 114–132, 195–212, 481–501, 602–617; 13 (1901), pp. 92–110, 296–320, 446–487
- שטיינשיידר, יוסף
אבן וקאר ב
שטיינשיידר, יוסף
אבן עקינין א
שטיינשיידר, יוסף
אבן עקינין ב
שטיינשיידר, יוסף
אבן עקינין ג
שטיינשיידר, יוסף
בן יהודה
שטיינשיידר,
יצחק ישראלי א
שטיינשיידר,
יצחק ישראלי ב
שטיינשיידר,
יצחק ישראלי ג
שטיינשיידר, כתבי
ערבים
שטיינשיידר, כתבייד
קראיים
שטיינשיידר, כתבים
ברפואה
שטיינשיידר, כתבים
מקובצים
שטיינשיידר, לידן
שטיינשיידר, למברט
שטיינשיידר, לנדאואר
שטיינשיידר, לספרות
שטיינשיידר, מבוא

- , *Die hebräischen Handschriften der K. Hof- und Staatsbibliothek in München*, München 1875; 2nd ed. 1895
- , 'Die Bürgschaft', *Magazin für die Literatur des Auslandes* 1 (1845), pp. 105–106, 207–208
- , Margoliouth, Commentary on Daniel Jepheth ibn Ali', *Das Archiv* 2 (1890), p. 120
- , 'Natanel b. Jesaja', *Hebräische Bibliographie* 13 (1872), pp. 60–59
- , 'jüdische Literatur', Johann Samuel Ersch & Johann Gottfried Gruber, *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaft und Künste*, 2nd section, XXVII, Leipzig 1850, pp. 357–471 (=Jewish Literature: From the Eighth to the Eighteenth Century: With an Introduction on Talmud and Midrash: A Historical Essay, trans. William Spottiswoode, with Steinschneider's alterations, London 1857 (reprint New York 1970)
- Catalogue de la bibliothèque de littérature hébraïque et orientale et d'auteurs hébreux de... Leon V. Saraval* (sur les indications... du Dr. M. Steinschneider), Trieste 1853
- , *Jewish Arabic Literature: An Introduction*, Piscataway, N.J. 2008
- , 'Pozananski, Mose b. Samuel Hakkohen ibn Chiquitilla', *Deutsche Literaturzeitung* (1895), pp. 1035–1036
- , *Polemische und apologetische Literatur in arabischer Sprache, zwischen Muslimen, Christen und Juden*, Leipzig 1877
- , *Zur pseudepigraphischen Literatur*, Berlin 1862
- , 'Pseudo-Saadia's Commentar zum Buche Jezira', *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums* 19 (1892), pp. 79–85
- , *Verzeichniss der von Herrn Joseph Zedner hinterlassenen Bibliothek*, Berlin 1872
- , 'jüdische Ärzte unter den Arabern', *Hebräische Bibliographie* 12 (1872), pp. 129–131; 13 (1873), pp. 61–63; 15 (1875), pp. 129–132; 16 (1876), pp. 9–12
- , 'Samuel b. Adija der arabischer Dichter', *Literaturblatt des Orients* 4 (1843), p. 189
- Christian Friedrich Schnurrer, *Bibliotheca Arabica*, Halle 1811
- , 'Saadjas Psalmen Übersetzung', Johann Gottfried Eichhorn (ed.), *Allgemeine Bibliothek der biblischen Litteratur*, IV, Leipzig 1791, pp. 425–443
- Tanchumi Hierosolymitani Commentarii arabicus in Lamentationes*, ed. William Cureton, London 1843
- Commentaire de Rabbi Tan'houm de Jérusalem, sur le livre de 'Habakkouk*, ed. Salomon Munk, Paris 1843
- שטיינשיידר, מינכן
- שטיינשיידר, מקאמה
- שטיינשיידר, מרגליות
- שטיינשיידר, נתנאל
בן ישעיה
- שטיינשיידר, ספרות
יהודית
- שטיינשיידר, סרוול
- שטיינשיידר,
ערבית-יהודית
- שטיינשיידר, פוזנסקי
- שטיינשיידר, פולמוס
- שטיינשיידר, ספרות
פסידואפיגרפית
- שטיינשיידר,
פסידו-סעדיה
- שטיינשיידר, צדנר
- שטיינשיידר, רופאים
יהודים
- שטיינשיידר, שמואל
אבן עדיה
- שנורר, אוצר ספרים ערביים
שנורר, סעדיה
- תנחום ירושלמי, איכה
- תנחום ירושלמי, חבקוק

- Arabischer Commentar zum Buche Josua*, ed. Theodor Haarbrücker, תנחום ירושלמי, יהושע
Berlin 1862
- R. Tanchum Hierosolymitani ad libros Vet. Test. commentarii Arabici specimen*, ed. Christian Friedrich Schnurrer, Tübingen 1791 תנחום ירושלמי, שופטים
- Commentarium arabicum ad librorum Samuelis et Regum*, ed. תנחום ירושלמי,
Theodor Haarbrücker, Leipzig 1844 שמואל ומלכים